

УДК 343.8

Пилипенко Дмитро Олексійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ЩОДО СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ВИКОНАННЯ І ВІДБУВАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті розглянуто специфіку систематизації принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Розглянуто концептуальні ідеї формування системи ключових засад кримінально-виконавчого права. Зосереджено увагу на гуманістичній парадигмі як ключовому напрямку подальшої оптимізації сфери принципів сучасної, вітчизняної кримінально-виконавчої дійсності. Запропоновано авторський підхід до формування системи принципів у КВК та їх викладення у відповідній кримінально-виконавчій нормі законодавства.

Ключові слова: *система принципів, сфера кримінально-виконавчого законодавства, концепція реформування кримінальної юстиції України, гуманістична парадигма, принцип демократизму, принцип взаємної відповідальності держави і засудженого.*

Постановка проблеми. Визначаючи систему принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань у ст. 5 КВК законодавець виходив із реалій, які існували на той час у державі. Звичайно, представниками органу законодавчої юрисдикції були враховані не лише практичні реалії, що існували у кримінально-виконавчій системі на той час, а й теоретичні погляди та розробки вітчизняних науковців у цьому напрямі. Однак, на даний час, із урахуванням сучасних реалій розвитку держави та суспільства, існує потреба в перегляді запропонованої законодавцем системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з визначенням системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, досліджувались такими вченими, як А. П. Гель, В. В. Голіна, О. М. Джуца, Т. В. Кленова, О. В. Лисодед, О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець та іншими.

Метою даної статті є аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства у сфері визначення принципів, що регулюють законодавство й сфери виконання і відбування покарань, а також розгляд чинного вітчизняного законодавства у сфері регулювання функціонування системи кримінальної юстиції України. Вказане здійснюється з метою оптимізації чинної класифікаційної системи принципів, що закріплені у кримінально-виконавчому кодексі України.

Виклад основного матеріалу. Визначення поняття «категорії принципів права» та окреслення її системи має ключове та фундаментальне положення для будь-якої галузі права. Сформований у правовій теорії понятійний апарат визначає сутність та зміст певної категорії, закріплює ключові її елементи. Визначення поняття «принципи права» не лише акумулює в собі провідні елементи цієї змістовної правової категорії, а також містить директивні елементи, що є векторами окреслення її системи. Це положення є рівнозначним для будь-якої галузі права, зокрема галузі кримінально-виконавчого права. За загальним

правилом у чинних нормативно-правових актах нашої держави не міститься визначення принципів конкретної галузі права, правовідносини якої вони регулюють. Натомість законодавець обмежується визначенням переліку принципів, які є основою формування чинних нормативно-правових актів галузі права та провідним регулятором правовідносин, що виникають у межах їхньої дії.

У чинному кримінально-виконавчому кодексі України (далі — КВК) у ст. 5 визначено вичерпний перелік принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Ці ґрунтовні елементи кримінально-виконавчої дійсності відображають діючий державний підхід до регулювання правовідносин, що виникають у межах дії кримінально-виконавчого законодавства. Цей підхід містить засади, що відображали та відображають державну політику у сфері виконання й відбування покарань на момент прийняття закону та зберігають актуальність й донині. Проте ключовим фактором розвитку держави в контексті оптимізації внутрішньої правової політики є наявність гнучкого підходу до удосконалення чинного нормативно-правового базису країни. Наявність варіативності у внутрішній правовій державній політиці створюватиме евристичні умови для подальшого розвитку та удосконалення чинних галузей права, ключове положення в яких відведено кодифікованим нормативно-правовим актам.

У сучасних умовах внутрішньодержавна правова політика у сфері виконання та відбування покарань відбувається шляхом реалізації чинних норм кримінально-виконавчого законодавства, фундаментальне положення серед яких посідає кримінально-виконавчий кодекс. Цей кодифікований нормативно-правовий акт прийнято Верховною Радою України (далі — ВРУ) у 2003 році. За роки чинності цього нормативного акта окремі його положення піддавались певним змінам з боку законодавця, однак попри це, жодні із вказаних змін майже не стосувались визначення принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Такий крок є за певних умов зрозумілим, адже консервативний підхід до відображення принципів законодавства, з погляду на це з боку законодавця, є фактором певної гіпотетичної стабільності у формуванні норм права та регулюванні правовідносин у сфері виконання та відбування покарань, що регулюються кримінально-виконавчим кодексом.

Проте сучасна правова кон'юнктура нашої держави, яка продиктована перманентними змінами та реформуванням галузевого законодавства й приведення його до відповідності не лише міжнародному законодавству, а й сучасним правовим реаліям України, потребує модерністського підходу до формування багатьох його сфер, евентуально це може стосуватись і сфери принципів кримінально-виконавчого права.

Подібний підхід продиктований реформуванням системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів, закріпленням Концепцією реформування кримінальної юстиції України (далі — Концепція), затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Відповідно до цієї Концепції існуюча система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси. Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством [5].

Слід наголосити, що в межах Концепції увагу авторів, у контексті реформування законодавчих актів, прикуто до трьох кодифікованих нормативно-правових актів. Так, на думку розробників Концепції, змістовному реформуванню підлягають саме Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс та Кримінально-виконавчий кодекс. Ця тріада ключових законодавчих актів, що забезпечують нормативне врегулювання порядку фу-

нкціонування всієї системи кримінальної юстиції України, відповідно до позиції розробників Концепції, підлягають перебудові, урахуваючи досягнення і традиції національного законодавства, європейські цінності щодо захисту прав та основоположних свобод людини і громадянина, положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Отже, ключові напрями реформування галузевого законодавства України, що у своїй комплексності формують правові підвалини до дієвого функціонування системи кримінальної юстиції держави, у свою чергу, містять ідентичні напрями щодо удосконалення нормативного базису, а відповідно — й оптимізації функціонування системи правоохоронних та судових органів держави. Постулювання щодо примату прав та основоположних свобод людини і громадянина є логічним та аксіоматичним напрямом подальшого розвитку законодавства у сфері регулювання діяльності органів кримінальної юстиції. Побудова галузевого законодавства з обов'язковим урахуванням наведеного ключового принципу закономірно призводить до конвергенції галузей права кримінально-правового циклу у вказаному напрямі.

У цьому сенсі крок авторів Концепції є цілком зрозумілим, з урахуванням інваріантності проблематики щодо дотримання прав та основоположних свобод людини в діяльності національних органів кримінальної юстиції. Хоча у цьому сенсі розробники Концепції не є оригінальними, оскільки в ст. 3 Конституції України міститься положення, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. ... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. З урахуванням цього, за задумом представників Ради національної безпеки і оборони України (далі — РНБО), на жаль, донині зазначене конституційне положення не знайшло належного відображення не в нормативному забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції, не в безпосередньо прикладному аспекті реалізації основних засад кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, що відповідно створило передумови для відображення зазначеного положення у змісті Концепції.

Утверджена РНБО гуманістична парадигма як основа для подальшого реформування сфери кримінальної юстиції України детермінує антиципацію правового антропоцентризму згаданих вище ключових нормативних актів. Це положення неодмінно впливає й на формування базових концептуальних положень зазначених кодифікованих, законодавчих актів, урахуваючи й сферу принципів.

Законодавцю навряд чи доцільно дорікати на недотримання гуманістичної моделі під час формування систематики принципів кримінально-виконавчого законодавства, що відображені в ст. 5 КВК. Прийнятий у 2003 році КВК, як вбачається, містив достатньо прогресивний на той час склад базових принципів. Проте вже прийнята у 2008 році Концепція, як було зазначено вище, вже містила положення про гуманістичну ідеологему, що являла собою провідний напрям оптимізації сфери кримінальної юстиції крізь призму реформування кримінально-виконавчого законодавства зокрема.

З моменту затвердження Президентом вищезгаданої Концепції суттєвих зрушень у межах врегулювання питання щодо оптимізації системи принципів кримінально-виконавчого права не відбувалось, однак це питання, здебільшого, залишалось поза увагою вітчизняних науковців. На нашу думку, така ситуація потребує виправлення. Отже, законодавцем у змісті ст. 5 КВК запропоновано систему принципів, які за своєю сутністю є базовими атрибутами регулювання сфери кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарання. Виходячи із запропонованого законодавцем формулювання назви зазначеної норми КВК, вочевидь спостерігається суб'єктивний плюралізм розповсюдження принципів кримінально-виконавчого законодавства. Урахуваючи це, запропонована законодавцем система принципів КВК рівною мірою стосується суб'єктів, що реалізують сфери законодавчого забезпечення кримінально-виконавчої діяльності, а також виконання й відбування покарань. Подібний суб'єктний синкретизм свідчить про універсальність системи наявних у кримінально-виконавчому законі принципів та розповсюдження її на всі сфери кримінально-виконавчої діяльності нашої держави.

У змісті ст. 5 КВК законодавцем сконцентровано як загально-правові, так і галузеві засади. На наше переконання, до загальногалузевих принципів кримінально-виконавчого законодавства слід віднести: законність, справедливість, гуманізм, демократизм, повагу до прав і свобод людини. Відповідно, до галузевих принципів належать: невідворотність виконання і відбування покарань, рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави і засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань.

Визначаючи перелік принципів у КВК, законодавець досить своєрідно підійшов до упорядкованого викладення правових засад у змісті ст. 5 КВК. Враховуючи традиційність відображення як загально-правових, так і галузевих принципів у кодифікованих законодавчих актах, їх систематика, на наш погляд, має бути здійснена в межах хоча б елементарно групової належності до загально-правової та галузевої сфери. Такий підхід виглядав би досить логічним та доречним, а відповідно й викладена система принципів кримінально-виконавчого законодавства, принаймні, мала б завершений вигляд. Проте законодавець вирішив піти іншим шляхом, використовуючи, як вбачається, досить сумнівний підхід до послідовності відображення ключових засад у змісті КВК. Так, викладення принципів КВК у змісті ст. 5 розпочинається з галузевого принципу у вигляді невідворотності виконання і відбування покарань, послідовно після цього авторами КВК було вирішено окреслити перелік загально-правових засад, які є актуальними для КВК. Однак перелік викладених у законі загально-правових засад переривається визначенням галузевого принципу рівності засуджених перед законом. Після цього знов згадується загально-правовий принцип поваги до прав і свобод людини, а далі продовжується викладення галузевих принципів КВК.

Досить складно однозначно визначити використовуваний законодавцем підхід до систематизації принципів КВК. На наше переконання, запропонована авторами КВК систематика засад є дещо флюктуаційною, а відповідно — алогічною й не послідовною. Вважаємо, що за цих умов більш доречним є використання дедуктивного методу до відображення в законі системи принципів КВК. У межах використовуваного методу доречним є послідовне відображення загально-правових та галузевих методів. Через це така система принципів матиме більш коректний вигляд. Розроблену нами систематизацію принципів КВК наведемо наприкінці статті.

Як згадували вище, пріоритетною для формування принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання та відбування покарання є визначена Концепцією гуманістична парадигма. Саме це концептуальне положення має вирішальний вплив і на процедуру систематизації зазначених правових засад. Керуючись цим положенням, аналіз чинного змісту принципів КВК дозволяє дійти висновку, що окремі з них не зовсім відповідають вказаній гуманістичній моделі та є певним паралогізмом у запропонованій законодавцем системі принципів. Так, у зміст ст. 5 КВК згадується принцип демократизму кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Стосовно наявності цього принципу в КВК Т. В. Кленова зазначала, що демократизм — це принцип кодифікації законодавства. Не будучи загальногалузевим специфічним принципом права, ідея демократизму стала центральною для всього процесу законодавства. Їй відповідають і правовідготовчі, і правоустановчі норми, наприклад, персоніфікація авторства законопроектів, їхнього конкурсу, колективності обговорення, врахування суспільної думки й експертних оцінок [2, с. 58]. Аналогічної позиції дотримується А. Х. Степанюк, який наголошував, що навряд чи в сучасних умовах можна пояснити демократизм кримінально-виконавчого законодавства залученням широких верств населення до обговорення законопроекту і до прийняття КВК [4, с. 289].

Частково погоджуючись із позицією вказаних науковців щодо недоцільності відображення принципу демократизму в змісті КВК, доцільно додатково наголосити, що демократія може сприйматись як принцип керівництва будь-яким колективом, за якого забезпечується активність і широка участь цього колективу у здійсненні всіх заходів [1, с. 283].

Проектуючи цей принцип на законотворчу діяльність у сфері кримінально-виконавчого законодавства, слід зазначити, що немає необхідності до буквального сприйняття його як каталізатора народовладдя та участі широких верств населення у цьому процесі. Доцільно сприймати демократизм лише як колективну участь саме окремих представників народу (народних депутатів) у законотворчій діяльності Верховної Ради України (далі — ВРУ), що стосується і сфери кримінально-виконавчого права. Відповідно, й сприйняття «демократизму» як принципу КВК, що стосується виключно кодифікації законодавства, є дещо звуженим сприйняттям сутності цієї правової засади. Адже принцип демократизму розповсюджується не лише на процес систематизації законодавства, частиною якого є кодифікація нормативних актів, а стосується взагалі всієї процедури нормотворення.

Досліджуючи питання визначення принципів КВК та їхньої системи, вважаємо за потрібне проаналізувати наступну позицію: незрозуміло, як саме може реалізуватися принцип «взаємної відповідальності держави і засудженого» у рамках кримінальної відповідальності, котра є застосуванням державного примусу органами та установами виконання покарань і виражається в обмеженні прав та свобод засудженого [3, с. 45]. Стосовно наявності цього принципу у змісті ст. 5 КВК, вважаємо необхідним висловити власну точку зору. Так, зміст цього принципу КВК, не дивлячись на всю його пафосність у визначенні, все ж не наповнений казуїстичним змістом. Визначені законодавцем у згаданому принципі дві полярні категорії, що взаємодіють між собою в межах кримінально-виконавчих відносин, у вигляді держави та засудженого, поєднані категорією «взаємна відповідальність». Розглядаючи категорію «засуджений», за загальним правилом не виникає питання щодо його відповідальності перед державою, оскільки ця особа відбуває кримінальне покарання за вчинене суспільно небезпечне діяння, тому держава, використовуючи нормативні важелі, примушує такого суб'єкта до відповідальності. Питання виникають при визначенні гіпотетичної відповідальності держави перед засудженим у межах кримінально-виконавчих відносин.

Аналізуючи наведену вище позицію, необхідно зазначити, що немає нічого екстраординарного та незрозумілого у визначенні цього принципу у змісті ст. 5 КВК. Перш за все, відповідно до ст. 8 КВК засуджені мають право звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань.

З наведеного переліку достатньо лише навести приклад оскарження засудженими рішень або дій посадових осіб, установ, виконання покарань в Європейському суді з прав людини (далі — ЄСПЛ). Не важко зрозуміти, що в такому випадку відповідачем виступатиме саме наша держава. Та у випадку прийняття ЄСПЛ рішення на користь заявника (засудженого) Україна, як держава відповідач, нестиме відповідальність перед засудженим. Зазвичай це відбувається у сплаті на користь засудженого відповідної фінансової сатисфакції. Отже, на наше переконання, галузевий принцип «взаємної відповідальності держави і засудженого» є цілком доречним та актуальним для всієї кримінально-виконавчої системи та має бути збережений у змісті ст. 5 КВК.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи викладене в цій статті та спираючись на чинний зміст ст. 5 КВК, систему окреслених у ній принципів доцільно викласти в наступній послідовності. Перш за все у вказаній кримінально-виконавчій нормі доречним є визначення загально-правових принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, а лише після цього — галузевих принципів кримінально-виконавчого законодавства. Таким чином, систему принципів КВК доречно визначати в такій послідовності: законність, справедливість, гуманізм, повага до прав і свобод людини, невідворотність виконання і відбування покарань, рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави і

засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослужняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. Також необхідно додати, що наявна в законі система принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань має бути гнучкою системою ключових правових засад, яка з урахуванням сучасного розвитку держави та суспільства повинна оперативнo корегуватись законодавчим органом, з метою організації належного функціонування всієї кримінально-виконавчої системи.

Список використаних джерел

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, 2005. 1728 с.
2. Кленова Т. В. Принципы уголовного права и принципы кодификации. *Государство и право*. 1997. № 1. С. 54–59.
3. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О. М. Литвинов та ін. Київ, 2015. 632 с.
4. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 397 с.
5. Указ Президента України «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» № 311/2008 від 08.04.2008 URL: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>. (Дата звернення: 10.12.2017).

Пилипенко Дмитрій Алексеевич,
кандидат юридических наук
(*Донецкий юридический институт МВД Украины*)

ОТНОСИТЕЛЬНО ПРИНЦИПОВ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, ИСПОЛНЕНИЯ И ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЙ

В статье рассмотрена специфика систематизации принципов уголовно-исполнительного законодательства, исполнения и отбывания наказаний. Рассмотрены концептуальные идеи формирования системы ключевых принципов уголовно-исполнительного права. Сосредоточено внимание на гуманистической парадигме как ключевом направлении дальнейшей оптимизации сферы принципов современной отечественной уголовно-исполнительной действительности. Предложен новый подход к формированию системы принципов в УИК и их изложению в соответствующей норме уголовно-исполнительного законодательства.

Ключевые слова: система принципов, сфера уголовно-исполнительного законодательства, концепция реформирования уголовной юстиции Украины, гуманистическая парадигма, принцип демократизма, принцип взаимной ответственности государства и осужденного.

Pilipenko Dmitry Alekseevich,
candidat of law sciences
(*Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine*)

ON THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF CRIMINAL EXECUTIVE LEGISLATION, IMPLEMENTATION AND MANAGEMENT OF PENALTIES

The article deals with the specifics of systematization of the principles of criminal-executive legislation, execution and serving of sentences. The conceptual ideas for forming a system of key principles of criminal-executive law are considered. The attention is focused on the humanistic paradigm as a key direction for further optimization of the sphere of principles of modern, domestic criminal-executive reality. The author's approach to the formation of a system of principles in the criminal-executive law and their presentation in the corresponding criminal-executive norm of the legislation is offered.

Key words: the system of principles, the sphere of criminal-executive legislation, the concept of reforming the criminal justice of Ukraine, humanistic paradigm, the principle of democracy, the principle of mutual responsibility of the state and the condemned.

Надійшла до редколегії 28.10.2017